

ти життєвий досвід індивіда, аби зрозуміти мотиви тих чи інших рішень, вчинків, позицій. Саме его-документи здатні розкрити перед нами емоційно-психологічний, інтелектуальний світ, самосвідомість та світогляд автора та найкраще виявити особистість у взаємодії з її культурним середовищем.

Бібліографічні посилання

1. *Лазаревский А. М.* Отрывок из дневника В. Я. Ломиковского / А. М. Лазаревский // Киевская старина. – 1895. – Кн. 11. – С. 210–243.
2. *Лазаревский А. М.* Иван Романович Мартос (1760–1831) / А. М. Лазаревский // Киевская старина. – 1895. – Кн. 10. – С. 48–71.
3. *Москальов Д. В.* В. Я. Ломиковский і «антикварний рух» в Лівобережній Україні другої половини XVIII – середини XIX ст. / Д. В. Москальов // Січеславський альманах : зб. наук. пр. з історії українського козацтва. – Д., 2009. – Вип. 9. – С. 116–122.
4. ІР НБУ. – Ф. 1. – № 2856 – № 57470 (зб. О. М. Лазаревського). – Письма разных лиц к И. Р. Мартосу. Письма митрополита Евгения (1825–1826). – Арк. 267, 269, 271; № 65323–65327. – Листи І. Р. Мартоса митрополиту Євгенію (1824–1827).
5. Словарь малорусской старины, составленный в 1808 г. В. Я. Ломиковским / ред. и предисл. А. М. Лазаревского // Киевская старина. – 1894. – Кн. 7, 8.
6. Частная переписка Ивана Романовича Мартоса (1817–1830) / предисл. и примеч. А. М. Лазаревского // Киевская старина. – 1896. – Кн. 6. – С. 344–368; Кн. 10. – С. 77–92; Кн. 11. – С. 225–233; 1897. – Кн. 7–8. – С. 53–71; 1898. – Кн. 6. – С. 453–472; Кн. 7–8. – С. 116–131.

Надійшла до редколегії 04.11.2010

УДК 94 (477) «1833/1885»

Г. С. Антипенко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

УКРАЇНСЬКЕ НАРОДОЛЮБСТВО ОЛЕКСАНДРА ФЕДОРОВИЧА КІСТЯКІВСЬКОГО

Проаналізовано погляди Олександра Федоровича Кістяківського на питання української ідентичності. Показано його ставлення до українського народу. Розкрито національний фактор у діяльності визначного науковця XIX ст.

Ключові слова: українська ідея, О. Ф. Кістяківський, Київська громада, народництво.

Проанализированы взгляды Александра Федоровича Кистьяковско-го на вопрос украинской идентичности. Показано его отношение к укра-

инскому народу. Раскрыт национальный фактор в деятельности известного ученого XIX в.

Ключевые слова: украинская идея, А. Ф. Кистяковский, Киевская громада, народничество.

The views of Oleksandr Fedorovich Kistyakovsky on the question of Ukrainian identity have been analyzed. His attitude towards Ukrainian people was shown. The national factor in activity of famous scientist was opened.

Key words: the Ukrainian idea, O. F. Kistyakovsky, the Kiev bulk, populism.

Питання народовивчення стало особливо актуальним у XIX ст. і проявилось у величезному інтересі інтелігенції до історії свого краю. Саме в цей час почали з'являтися перші друковані праці з української етнографії, що сприяли пробудженню самосвідомості, любові до минулого Батьківщини. Миське населення не могло бути об'єктом вивчення української ідентичності, тому що в більшій своїй масі воно розчинилося в російськомовному соціумі імперії. Завдяки українському селянству збереглась етнічна своєрідність українства як такого, адже саме селяни є носіями національної мови, української ментальності та традицій. Інтелігенція намагалася вивчити селянство, пізнати зсередини його побут та звичаї, проїнятися усіма сферами сільського життя. Наслідком цього стало «ходіння в народ», яке виявилось у намаганні молоді «злитися» з сільськими жителями, перейняти їхні манери та звички. В результаті таких розвідок було зібрано, збережено та передано наступним поколінням чимало пам'яток старовинних українських пісень та приказок. Народна ідея і справа поступово стали центральною в ідеології й діяльності демократичної інтелігенції [16, с. 15, 16].

В українській історіографії є чимало досліджень, що стосувалися народолюбних поглядів видатних діячів: Т. Г. Шевченка, В. Б. Антоновича, М. П. Драгоманова, П. П. Чубинського, О. Я. Кониського та ін. Проте до сих пір залишаються не дослідженими постаті українолюбів, які свого часу зробили вагомий внесок у процес формування й консолідації української нації. До таких постатей, безумовно, можна віднести і Олександра Федоровича Кістяківського – видатного українського правознавця-народолюбця кінця XIX ст., праці якого користуються попитом і до сьогодні. Більшість попередніх історіографічних студій детально розглядали науковий доробок ученого, аналізували його методи та підходи, розкрили його діяльність не лише як успішного теоретика кримінального права, але й як відомого юриста-практика. Помітний внесок у вивчення наукової роботи О. Ф. Кістяківського зробила дослідниця О. Нагорнюк, яка розкрила соціологічні аспекти в його роботах [12].

Громадську діяльність О. Ф. Кістяківського опосередковано вивчали А. М. Катренко, А. О. Лимар, С. І. Світленко, В. С. Шандра

та ін. [4; 5; 10; 13; 14; 19]. А. М. Катренко у своїх роботах багато уваги приділив вивченню громадських осередків на терені України. У своїй роботі «Український національний рух XIX ст.» він вдало охарактеризував діяльність українських громад і дав влучні висновки щодо внеску та значимості громад для розвитку української справи [4]. Особливу увагу А. М. Катренко приділив вивченню Київської громади, розкрив діяльність окремих її учасників, серед яких був і О. Ф. Кістяківський. Показав роль Олександра Федоровича в діяльності громади [5]. Чималий внесок у вивчення нашої проблематики зробила В. С. Шандра. Вона дослідила доволі суперечливі взаємовідносини В. Б. Антоновича і О. Ф. Кістяківського [19].

Таким чином, з вищесказаного бачимо, що з'явилася тенденція до посилення вивчення життя та діяльності Олександра Федоровича Кістяківського. Проте ці роботи не розглядають у повному обсязі і різносторонньо постать О. Ф. Кістяківського. Настав час розкрити його українолюбні світоглядні позиції, що відбилися в педагогічній, громадській та науковій діяльності.

Хоча О. Ф. Кістяківський був здебільшого академічним ученим, проте завжди цікавився суспільними течіями і брав у них участь. Він стояв біля витоків розвитку української ідеї, коли протягом 1859–1862 рр. жив у Санкт-Петербурзі, де серед інтелігенції вже чітко окреслилась українолюбна течія. Прикладом цього можна вважати видання українського журналу «Основа» і різного роду книжечок-метеликів, які виходили українською мовою [13, с. 36]. На шпальтах часопису друкувалися історичні, етнографічні, економічні, статистичні та юридичні статті з української проблематики. Олександр Федорович також доклав чималих зусиль до виходу цього періодичного видання. Він був помічником головного редактора журналу, вів два розділи «Правительственныя постановления и распоряжения, касающияся южнорусского края» та «Современная южнорусская летопись». Проте його ім'я не завжди згадується у дослідженнях, де об'єктом вивчення є періодичні видання української інтелігенції XIX ст. Також жодного разу не побачимо його імені опублікованим на обкладинці часопису, більше того, зустрічаються не підписані його роботи в «Основі». Одна з таких праць вийшла в 1862 р. Це «Характеристика руського и польського законодательства о крепостном праве по отношению к Малороссии», яка була підписана лише «–кій».

Автор у вищезазначеній роботі розкрив вади тогочасного суспільства, показав потребу у змінах не лише правового підґрунтя, а й усього укладу життя народу. Для поліпшення життя громадян Кістяківський пропонував вирішувати проблему більш ґрунтовно, головним чином, змінити ставлення людей один до одного, по можливості знівелювати поділ підданих руської держави на повноправних та під-

легких громадян. Це допомогло б викоринити джерело самого кріпосного права, а не лише на папері скасувати закон [7].

У середині XIX ст. головними провідниками української ідеї стали громадівці, які вірили у свій народ, його майбутнє і шанували його мову, історію, побут та звичаї. Для вивчення українського менталітету українська інтелігенція збиралася разом, обмінювалася думками, новими матеріалами та планами на майбутнє. Метою зібрань українських громад було вивчення краю в етнографічному, географічному і юридичному відношеннях [5, с. 27].

У результаті таких дружніх зібрань і обговорень з української тематики виходили книжки, які справляли неабияке враження на український народ. Сходи відбувалися таким чином, що кожний, хто підготував рукопис (програму, підручник і т. д.), скликав своїх знайомих для дискусії з приводу його тексту [5, с. 26]. На ці збори могли приходити всі люди, які займалися чи цікавилися даним предметом. В основному це було вже усталене коло громадівців. Хоча Кістяківський до початку 1880-х рр. не входив до «Громади», проте був знайомий з усіма представниками, а з В. Антоновичем та П. Чубинським перебував у родинних зносинах. Разом з ними він брав участь у цілому ряді заходів: діяльності Південно-західного відділу Імператорського географічного товариства (до його закриття в 1876 р.), в Історичному товаристві ім. Нестора-літописця, «словарних засіданнях», які щотижнево скликалися на квартирі когось з однодумців для роботи зі складання українського словника [13, с. 38]. Хоча засідання мали форму наукових зібрань з приводу створення словників, проте на ділі були громадськими сходами для обговорення поточних суспільних питань.

Час від часу і Кістяківський у себе вдома влаштовував такі вечори, що мали національно український характер. Один з таких вечорів ним було організовано в 1882 р. на честь трупи М. Кропивницького. Неодноразово організовувалися сходи з приводу постановки домашніх українських вистав, у яких брали участь його діти та їхні товариші [8, с. 371]. Проте після виходу в 1876 р. Емського указу зібрання громад почали відбуватися в меншому колі представників. О. Кістяківський, знаючи, що брати участь у таких засіданнях може бути шкідливим для нього і його родини, все ж таки не залишив цієї справи. В. Науменко у своїх споминах згадував: «Живо пам'ятаю, коли він на одне із таких засідань, здається, в 1882 році, яке відбувалося ввечері на квартирі В. Б. Антоновича, десь біля 9 години вечора явився Олександр Федорович, і хоча в холі уже помітив, що у його родича якесь зібрання, прямо увійшов до зали, де всі ми засідали, привітався з усіма, так як усі були особистими його знайомими, і заявив: «Ну що ж, панове! Ви тут обговорюєте свої справи, – прийміть і мене у свою компанію» [13, с. 39].

Хоча до входження у «Громаду» нових учасників ставилися дуже обережно, кандидатура Кістяківського не викликала ні в кого запитань. І вже саме цього вечора він активно долучився до обговорення поточних проблем. Самі громадівці згадують, що товариство поповнилося новим членом, яким могли пишатися завжди і всюди. Завдяки своєму авторитету, тактичній і виваженій поведінці він міг довести владі необхідність заходів українського спрямування.

Ідеологія і практична діяльність українських народолюбців ґрунтувалися на демократичних ідеалах свободи, рівності та братерства – на протизагу морально-етичному та соціально-політичному деспотизмові, притаманному режимові російського царату. Діячі українських громад розглядали демократизм як фундамент свого світогляду. Серед українських демократів існували дві ідейні позиції: прихильники політичної боротьби – радикали та ліберальні демократи. Перші орієнтувалися на трудящі верстви – селянство і робітництво, а ліберальні демократи виступали за об'єднання всіх національно свідомих сил нації [17, с. 11]. Репрезентантом другої течії був і Кістяківський, який також вважав себе прихильником селян і міських робітників [8, с. 616; 9, с. 392, 455].

Олександр Федорович завжди переймався проблемами народу, намагався бути ближчим до нього не лише своїми громадськими справами, а й своїми працями. Дані прояви народолюбства простежуються «червоною лінією» повз усю його наукову діяльність. Найбільше науковець цікавився звичаєвим правом, вивчав правові норми, усталені самим суспільством. Олександр Федорович присвятив низку праць вивченню звичаєвого права. Він склав відомий збірник «Собрание и разработка материалов по обычному праву» [6], «Программа для собирания юридических обычаев и народных воззрений по уголовному праву» (1874 р.), написав роботу «К вопросу о цензуре нравов у народа» (1878 р.). О. Ф. Кістяківський включив до програми положення, якими передбачалося обов'язкове вивчення і фіксація народних вірувань, легенд, пісень, казок тощо [11, с. 65–67].

Чи не найбільшою заслугою Олександра Федоровича можна вважати зібрання і видання зводу законів, що діяли в Малоросії, під назвою «Права, по которым судится малороссийский народ». Ця праця Кістяківського являє собою важливий внесок в історію українського права, вона не лише дає ґрунтовне дослідження пам'ятки, а проливає світло на значення особливих законів, що діяли в Наддніпрянській Україні [15].

Завдяки такому роду дослідження Кістяківського зберігся матеріал, який показує звичаї, обряди, світоглядні позиції, народні переконання, що дають можливість ближчого знайомства читача з особливостями українського менталітету.

Олександр Федорович, співпрацюючи зі старогромадівцями, зі свого боку сприяв посиленню поміркованих настроїв серед них. За його поглядами, українолюбству треба було надати практичного напрямку, що передбачав врахування місцевих особливостей. Кістяківський думав про створення українофільства як національної ідеї, з якою повинні жити всі представники Малоросії, незважаючи на майновий та соціальний статус. За його переконанням кожен, працюючи у своїй сфері, повинен бути націоналістом [9, с. 455].

Незважаючи на те, що Кістяківський належав до українофілів і вірив у зміни на краще, проте дивився правді в очі і з гіркотою зауважував, що наша народність ще надто убога в культурному відношенні, щоб мати перевагу над росіянами, німцями тощо [9, с. 90]. Одним із головних недоліків українського національного руху він вважав відсутність єдності серед українських діячів, нерозробленість чітких концептуальних засад самого руху [14, с. 118]. За його переконанням українофільська ідея зросте, коли цінності українства проникнуть в серця всіх громадян і будуть передаватися наступним поколінням.

Олександр Федорович близько товаришував з місцевою інтелігенцією, а саме з В. Б. Антоновичем, П. Г. Житецьким, П. П. Чубинським, Л. В. Ільницьким, В. Л. Беренштам та ін. Також він підтримував дружні стосунки з народолобцями інших регіонів країни. Зокрема, він близько товаришував із галичанами. Підтвердженням цього є лист Кістяківського до Івана Белея з Києва у Львів, де Кістяківський пише українською мовою і передає уклін усім братам-галичанам [2, арк. 1].

Слід зазначити, що помірковані погляди О. Ф. Кістяківського не всі громадівці поділяли й підтримували. Розкриваючи свої переконання на народолобство, Олександр Федорович за основу брав святість і недоторканність особистості людини, свободи слова та віросповідання, право народу брати участь в управлінні державою. Натомість більшість громадівців за основу брали національні фактори. Так, Кістяківський зазначав: «Ідея національності – велика справа, проте необхідно, щоб вона не забувала ідеї розвитку людини. Ідея національна, яка виступає проти соціального покращення побуту народного, не варта великої уваги». Кістяківський вважав, що перш за все треба думати про відродження культурної самобутності українського народу та покращення його побуту, а потім вже висувати політичні гасла [9, с. 73].

Кістяківський не поділяв поглядів багатьох громадівців про провідну роль в українофільському русі В. Б. Антоновича. Так, він вважав, що українська ідея повинна розвиватися масово, торкаючись головним чином простого народу, а не гуртуватися навколо постаті од-

нієї людини. Саме такою постаттю Кістяківський вважав В. Б. Антоновича [9, с. 73].

Будучи людиною глибоко ліберальною та переконаною у необхідності конституційних змін, Кістяківський побоювався скрізь висловлювати свої українолюбні погляди. Тиск «поліцейської держави» був причиною того, що такі люди, як Кістяківський, часто свої ідеї могли розділити лише з власним щоденником. Страх перед покаранням, долею сім'ї, втратою соціального статусу змушував ученого приховувати свої народолюбні погляди, бути обережним навіть у спілкуванні з добре знайомими людьми. Багато хто з сучасників засуджував Кістяківського за таку обережність у висловлюванні поглядів.

Проте смерть видатного юриста та народолюбця стала важким ударом для української інтелігенції. Так, М. Комаров стверджував, що «його смерть тяжким смутком оповила усіх, хто знав його або його праці на ниві громадянського добра і науки, що наука втратила за ним чесного і працьовитого робітника, а Україна одного з найкращих синів своїх» [2, арк. 1]. Комаров наголошував на усім відомій любові покійного до України і щирій прихильності його до народної української справи [2, арк. 5].

Також щиросердечна промова П. Житецького дає правильну оцінку покійного як людини, що була патріотом своєї Батьківщини та мови, яка на той час знаходилася під забороною. Як зауважував Олександр Кониський: «Не можна обізватися востаннє рідним словом до того, хто так широко та глибоко «свою Україну любив!» [1, арк. 3]. Житецький наголошував на трьох заповідях Кістяківського, які були його життєвим кредо. По-перше, в кожному чоловікові, хто б він не був, бачити образ людський, любити його таким, яким він є, і йти до нього на пораду зі світом науки. По-друге, не забувати минулого, не забувати того місця, де вперше полюбив науку, не забувати рідного краю і працювати для добра і щастя його. По-третє, жити просто. У надписі на вінку, який несли Михайло Чалий, Микола Лисенко, Олександр Кониський, чітко і лаконічно сказано про Кістяківського: «Любив він правду і науку – свою Україну любив» [1, арк. 3].

Таким чином, можна стверджувати, що Олександр Федорович Кістяківський належав до українських народолюбців-«культурників» ліберально-демократичного спрямування. В його ідеології поєднувалася любов до рідного краю, прагнення до всебічного пізнання народу. Всією своєю діяльністю О. Ф. Кістяківський намагався розкрити внутрішню суть українського народу, показати його відмінність від «великоросійського», довести всім значущість його традицій та звичаїв. Народолюбство Кістяківського найбільше залишило свій відбиток саме на його науковій роботі. Через наукові твори Олександра Федоровича можна простежити ліберальність і демократизм його по-

глядів, прагнення допомогти звичайній людині, розірвати замкнене коло суспільної несправедливості. Кістяківський вбачав можливість вирішення суспільних проблем через зміну відношення влади до простої людини в державі, надати право народу висловлювати свої думки, впливати на хід розвитку своєї країни. Олександр Федорович був переконаним конституціоналістом і саме в запровадженні конституції вбачав головну можливість переходу держави на якісно новий рівень розвитку. Його народолюбні погляди стали прикладом для багатьох наступних поколінь.

Бібліографічні посилання

1. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології – Ф. 100, спр. 577.
2. Там само. – Ф. 100, спр. 578.
3. Там само. – Ф. 100, спр. 1798.
4. Катренко А. М. Національно-культурна та політична діяльність «Київської громади» (60–90-ті роки XIX століття) / А. М. Катренко, Я. А. Катренко. – К., 2003.
5. Катренко А. М. Український національний рух XIX століття. Частина II. 60–90-ті роки XIX ст. / А. М. Катренко. – К., 1999.
6. Кістяковский А. Собрание и разработка материалов обычного права / А. Кістяковский. – К., 1876.
7. Кістяковский А. Характеристика руського и польського законодавства о крепосном праве по отношению к Малороссии / А. Кістяковский // Основа. – 1862. – № 2. – С. 1–27.
8. Кістяківський О. Ф. Щоденник (1874–1885) : у 2 т. / О. Ф. Кістяківський. – Т. 1: 1874–1879. – К., 1994.
9. Кістяківський О. Ф. Щоденник (1874–1885) : у 2 т. / О. Ф. Кістяківський. – Т. 2: 1880–1885. – К., 1995.
10. Лимар А. М. Т. Симонов (Номис) та О. Ф. Кістяківський: до історії взаємовідносин / А. Лимар // Борисфен. – 2006. – № 3. – С. 32–33; № 4. – С. 32–33.
11. Лучицкий И. Труды А. Ф. Кістяковского в области истории и обычного права / И. Лучицкий // Киевская старина. – 1895. – № 1. – С. 64–87.
12. Нагорнюк О. Вплив О. Ф. Кістяківського на розвиток соціологічних заasad в науці кримінального права / О. Нагорнюк // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 11. – С. 115–119.
13. Науменко В. Александр Федорович Кістяковский и украинство / В. Науменко // Украинская жизнь. – 1915. – № 1. – С. 36–42.
14. Огородник І. В. Українська філософія в іменах / І. В. Огородник, М. Ю. Русин. – К., 1997. – С. 117–118.
15. Права, по котрым судиться малоросійський народ / под ред. А. Ф. Кістяковского. – К., 1879.
16. Світленко С. І. Генезис українського народолюбства / С. І. Світленко // Світленко С. І. Світ модерної України кінця XVIII – початку XX століття: зб. наук. пр. / С. І. Світленко. – Д., 2007. – С. 11–36.
17. Світленко С. Українські громади другої половини XIX ст. – початку XX ст. (Особливості ідеології та діяльності) / С. Світленко // Київська старовина. – 1998. – № 2. – С. 9–28.

18. *Фойницький И. А. Ф. Кистяковский как криминалист / И. Фойницький // Киевская старина. – 1895. – № 1. – С. 88–102.*

19. *Шандра В. В. Б. Антонович і О. Ф. Кістяківський / В. Шандра // Академія пам'яті професора Володимира Антоновича. – К., 1994.*

Надійшла до редколегії 25.10.2010

УДК 94 (477) (09)

М. В. Остропольська

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

МИХАЙЛО ПАВЛИК ТА ІНТЕЛЕКТУАЛИ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ

Проаналізовано ідейні зв'язки М. Павлика з інтелектуалами Наддніпрянської України останньої чверті XIX – початку XX ст. у контексті суспільно-політичних процесів, що відбувалися в зазначений період у країні.

Ключові слова: М. Павлик, П. Грабовський, Леся Українка, «Народ», Галичина, Наддніпрянська Україна, соборність.

Проанализированы идейные связи М. Павлыка с интеллектуалами Надднепррянской Украины последней четверти XIX – начала XX ст. в контексте общественно-политических процессов, которые происходили в отмеченный период в стране.

Ключевые слова: М. Павлык, П. Грабовский, Леся Украинка, «Народ», Галичина, Надднепррянская Украина, соборность.

The ideological connections between M. Pavlyk and the intellectual persons of Naddnepryanskaya Ukraine during the last quarter of the XIX – beginning of the XX century in the context of social and political processes which took place in a noted period in a country are analysed.

Key words: M. Pavlyk, P. Graboskiy, Lesya Ukrainka, «Narod», Galichina, Naddnepryanskaya Ukraine, Collegiality.

Видатний український письменник середини XIX – початку XX ст., публіцист, громадський діяч Михайло Іванович Павлик завжди брав активну участь у популяризації галицьких видань, друкованих у Львові, Женеві, Лондоні, Угорщині до Наддніпрянської України. Протягом усього свого творчого життя, багато сприймаючи від діячів Наддніпрянської України, Михайло Павлик прагнув усіма можливими засобами сприяти та допомогти об'єднанню українських земель.